

GUSTAV FRIEDRICH, JEHO UČEBNÁ KNIHA PALAEOGRAFIE LATINSKÉ A VÝUKA PALEOGRAFIE V RÁMCI STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLY

MARIE RYANTOVÁ

Při přípravě budoucích archivářů nemůže chybět výuka paleografie a jinak tomu nebylo ani v případě Státní archivní školy. Významné místo v souvislosti s tím zaujímala v českých zemích osobnost Gustava Friedricha a jeho zájem o tuto pomocnou vědu historickou. Obsahem tohoto příspěvku proto budou informace jednak o přípravě vydání Friedrichovy knihy *Učebná kniha palaeografie latinské* (zejména na základě korespondence s Josefem Kalouskem), jednak o výuce paleografie v rámci Státní archivní školy.

Není jistě sporu o tom, že *Učebná kniha palaeografie latinské* představovala významný příspěvek ke studiu paleografie v českých zemích, kde do konce 19. století stačilo o této pomocné vědě historické vyjít jen několik více méně populárních prací. Není mým cílem podat detailní charakteristiku této obecně známé publikace, která nadlouho plnila roli jediného domácího dostupného zdroje informací o starověkých, národních a středověkých písmech, chci pouze přiblížit, jak tato kniha vznikala, resp. jak bylo její vydání dojednáváno v korespondenci Gustava Friedricha s českým historikem Josefem Kalouskem.¹ Ten byl nejen profesorem filosofické fakulty pražské university, ale na konci 19. století patřil také k významným osobnostem jak Královské české společnosti nauk, tak České akademie věd a umění: v KČSN zastával od 4. prosince 1888 do 5. listopadu 1890 funkci generálního tajemníka a hned nato byl až do 2. prosince 1914 (tedy takřka do konce svého života) tajemníkem I., filosoficko-historicko-jazykozpytné třídy, v ČAVU zaujímal od října 1911 až do prosince 1914 funkci předsedy I. třídy.² Zejména v KČSN tak měl významný podíl zvláště na vydávání různých publikací – což platilo i ve Friedrichově případě.

1 Ryantová, Marie (ed.): Korespondence Josefa Kalouska s českými historiky I. Praha 2019, s. 91–111.

2 K J. Kalouskovi naposledy zejména Jiroušek, Bohumil: Josef Kalousek. Historik v národní společnosti druhé poloviny 19. století. Praha 2018; k působení v KČSN a v ČAVU Šlechtová, Alena – Levora, Josef: Členové České akademie věd a umění 1890–1952. Praha 2004, s. 139.

Gustav Friedrich začal na své knize věnované paleografii pracovat během svého pobytu ve Vídni, kde pobýval od roku 1894 jako mimořádný posluchač Institutu für österreichische Geschichtsforschung a současně student filosofické fakulty vídeňské university.³ O rok později sice neuspěl u zkoušky, která by ho opravňovala k tomu, aby se stal řádným členem IÖG a posluchačem jeho XXI. kursu, ale díky finanční pomoci z Prahy v podobě stipendia mohl v pobytu a studiu pokračovat a v roce 1897 uspěl i u závěrečných zkoušek.⁴ Friedrich na ústavu vzorně plnil přidělené povinnosti, ale vzhledem k tomu, že IÖG byl tehdy zejména díky prof. Mühlbacherovi pokládán (podle slov Václava Vojtíška) „za vzornou školu paleografie“⁵ a uchovával i cennou paleografickou sbírku,⁶ rozhodl se věnovat právě paleografii. Souviselo to i s jeho perspektivou na pražské fakultě, protože prof. Goll byl ochoten připustit jej k docentuře z pomocných věd historických, ale s podmínkou, že musí předložit hodnotnou práci; Goll tehdy zdůrazňoval, že pokud má G. Friedrich rozepsanou „Latinskou paleografii“, měl by si s jejím dokončením pospíšet.⁷ V záležitosti Friedrichovy docentury získal Jaroslav Goll i podporu prof. Mühlbachera⁸ – to vše se však přihodilo až na jaře a v létě roku 1897, zatímco ve vzájemné korespondenci s J. Kalouskem se první zmínka o Friedrichově knize objevila již v dopise J. Kalouska G. Friedrichovi z 18. listopadu 1896.⁹ Tehdy Kalousek vyslovil naději: „Z Akademie [tj. České akademie věd a umění] doufám, že Vám vymůžeme honorář 200 zl. za Paleografii“ – a poradil Friedrichovi, aby poslal rukopis knihy České akademii se žádostí o podporu na její vydání. Jeho rada nebyla prosta taktizování: „Jest dobře přijíti se žádostí na začátku roku anebo hned nyní před jeho začátkem, a to proto, že rubrika na podpory bývá brzo vyčerpána, a když byste čekal až na vytištění, možná, že byste podporu nedostal, než až na účet roku 1898.“ Již tehdy se počítalo s tím, že kniha měla být vydána u firmy Bursík a Kohout. Gustav Friedrich poslechl a 20. ledna 1897 informoval Kalouska, že žádost podal a přiložil k ní část rukopisu, která zatím byla opsána načisto; zbytek plánoval dodat referentovi určenému Akademií, přičemž doufal, že jím bude právě J. Kalousek. Podle jeho předpokladu měla mít kniha rozsah asi 11 archů a navíc další arch s podrobným věcným rejstříkem, autor plánoval připojit i „podrobnější návod k řešení zkratek“. Dodal: „Účel práce je dvoji: má býti rukověti k přednáškám a spolu rádcem pro podrobnější studium. Z toho vy-

3 Vojtíšek, Václav: O Gustavu Friedrichovi (1871 – 4. 6. – 1971). AČ 21, 1971, č. 2, s. 65–88, tam s. 83–84; dále č. 3, 158–169, č. 4, s. 214–234; 22, 1972, č. 2, s. 86–104; č. 3, s. 149–168.

4 Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 84–87.

5 Tamtéž, s. 84.

6 Tamtéž, s. 88.

7 Tamtéž, s. 163.

8 Tamtéž, s. 163–164.

9 Ryantová, M. (ed.): Korespondence Josefa Kalouska, s. 94 (dopis č. 5, 18. 11. 1896).

plývá též způsob, jímž jsem materiál tak rozsáhlý zpracoval. Text samotný je pokud možno stručný, všechny podrobnější, odbornější věci vřaděny do poznámek. Doufám, že tím kniha stane se přístupnější i těm milovníkům historie, kteří paleografii potřebují, ale university navštěvovati nemohou, jako venkovští faráři aj. Na druhé straně pak myslím, že stručnost textu přispěje k přehlednosti.¹⁰

Již o devět dní později psal Kalousek odpověď, z níž je zřejmé, že Friedrichův předpoklad týkající se osoby referenta byl správný. Zajímavé je Kalouskovo hodnocení knihy: „Předložený Vámi začátek Učebné knihy o lat[inské] palaeografii na první pohled ukazuje velikou zevrubnost, možno říci i pedanterii, ale pedanterie ve spise tohoto druhu není žádnou špatnou vlastností, nýbrž naopak, bez hodné dávky pedanterie byl by ten spis špatný. Jen zdali o všechny podrobnosti se dohodnete s nakladatelem. Mluvil jsem s p[án]y Kohouty včera, starý projevuje obavu, nebude-li to dlouhé; já jsem ho žádal, aby Vám hleděl vyhověti, a pronesl jsem mínění, aby dílo netrpělo ohledem na náklad, že by snad Akademie krom honoráře pro Vás mohla také ještě něčím přispěti k nákladu. P[an] Kohout míní, že by Akademie mohla zaplatit vyobrazení. Teda má se nyní brzo vyšetřiti, kolik ta vyobrazení budou státi. V žádosti píšete, že je má nakladatel, ale p[áni] Kohoutové o nich nevědí; mladý Vám bude o ně psáti, aby se mohl udělat rozpočet, a já, abych věděl, co mohu navrhnouti ve schůzce I. třídy Akademie, která by měla býti dne 19. února. Teda se s ním o to také dorozumějte. Mně se Váš spis velice líbí, i vynasnažím se všemožně, abych mu prospěl, i Vám, a ovšem věci vědecké, o kterou jde.“¹¹

Hned následující den děkoval G. Friedrich za podporu a dodal: „Pedanterii, již jste ráčili zpozorovati v mé Paleografii, račtež mi laskavě prominouti, snaha má nesla se k tomu, abych čtenáře co nejvíce, a pokud mé síly stačí, důkladně poučil o dnešním stavu té vědy. Lehce psané dílo, jako asi je Prouův Manuel,¹² hodilo by se jen pro začátečníky, a já chtěl i pokročilejším prospěti.“¹³ Ohledně obrázků, tj. perokreseb přinášejících ukázky písma, uvedl, že jich plánuje asi 80, ale že je zatím neposlal a některé z nich musí teprve vyhotovit. Prozrazuje tak, jaké technické limity doprovázely doplnění obrazové výzdoby: tohoto úkolu se totiž ujal sám a ukázky kreslil vlastnoručně, byť to způsobovalo obtíže: „Mrzí mne sice toto dodávání na pokračování, ale vzhledem k tomu, že je třeba, aby se začalo brzy s tiskem, nevím si jiné rady. Neboť na každý z těch obrázků, aby byl co možná nejpřesnější, je potřebí tři až čtyř hodin času, a to při denním světle, jež nyní v zimě bývá často chabé. Naštěstí zbývající část není tak značná, takže doufám

10 Tamtéž, s. 95 (č. 6, 20. 1. 1897).

11 Tamtéž, s. 95–96 (č. 7, 29. 1. 1897).

12 Tj. Prou, Maurice: Manuel de paléographie latine et française du VIe au XVIIe. Paris 1889.

13 Ryantová, M. (ed.): Korespondence Josefa Kalouska, s. 96 (č. 8, 30. 1. 1897).

ještě během února všechny obrázky dohotoviti.¹⁴ Měsíc poté pak Kalousek informoval, že se mu podařilo v ČAVU dosáhnout přidělení částky na vydání ve výši 400 zl., z čehož 200 zl. mělo připadnout na reprodukce – a to za těch podmínek, že se o vyobrazení měl postarat sám Friedrich, cena knihy měla být levná, „aspoň pro studenty“, a ČAVU měla dostat 15 výtisků. Sám Kalousek již přitom stačil vidět příslušné „obrazy“, které se mu podle jeho slov líbily.¹⁵

V polovině března 1897 pak Friedrich informoval, že se na začátku dubna bude moci začít s tiskem¹⁶ – k čemuž ale nedošlo, navíc G. Friedrich odjel na konci roku 1897 do Říma, aniž by rukopis dokončil. To vzbudilo nemalou nevoli zejména J. Golla, který mu nejprve poslal 9. prosince 1897 lístek: „Rád bych věděl, co – hledám pro to výraz – se provozuje s Paleografií. Neračte zapomenout, že i ta nejhloupější trpělivost se konečně vyčerpá do dna“, přičemž se podepsal jako „J. Netrpělivý“,¹⁷ a v dopise z 20. prosince se rozzlobil ještě více: „Kolem Paleografie se rozložilo takové předivo – nechci je rozmotávat. Je to mrzuté, kazí se tím umluvený postup věcí. Ještě více mne mrzí, že vlastně jsem se od Vás nedověděl pravdy, když jste odjížděl. Podle toho, co jsem tehdy od Vás slyšel, musil jsem se domnívat s Kecallem v Prodané nevěstě: ‚Všechno je hotové.‘ Ale nebylo. Teď vím, že v tiskárně není rukopis (aspoň ještě nedávno nebyl), nýbrž že je v Římě, kdežto mi dříve řečeno bylo, že rukopis zůstane hezky v Praze.“¹⁸ Rozzloben byl ale i Friedrichův kolega Václav Novotný, který se uvolil zpracovat korektury, a když se poté tisk Paleografie „znova a znova přerušoval, vyhrožoval vypovězením přátelství, huboval, že Friedrich provádí ‚škandál‘, který sám jiným předhazuje. Zvláště když ‚kus rukopisu na celnici ukradli‘, ‚když se korektura v poště ztratila‘ a ‚nakonec se i autor ztratil‘, když mlčel a na dopisy neodpovídal“ (V. Vojtíšek).¹⁹

V poněkud mírnějším duchu psal Friedrichovi do Říma na konci února roku 1898 Josef Kalousek: „Pan Kohout jest s Vámi nespokojen, že jste tisk Paleografie již tuším v září 1897 zastavil, a od té doby zřídka kdy kus rukopisu do tiskárny dodáte, a tak kniha zůstává nedotisknuta. Ondyno mluvil jsem s kol[egou] Golem o tom, a on mrzí se na Vás také proto, že nemluvil jste mu pravdu, když jste rukopis Paleografie ohlašoval za ukončený, a později vymlouval jste se na italskou revisi celní, jako by se Vám byl kus rukopisu toho při ní ztratil; též praví, že když jste mu psal k novému roku, neodpověděl jste mu na jeho dotazy o těchto záhad-

14 Tamtéž, s. 97 (č. 8, 30. 1. 1897).

15 Tamtéž, s. 97–98 (č. 9, 1. 3. 1897).

16 Tamtéž, s. 98 (č. 11, 18. 3. 1897).

17 Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 164.

18 Tamtéž, s. 164. J. Goll ještě dodal: „Moje psaní Vám nebude právě příjemné, ale lépe je mluvit než mlčet. Aspoň je to venku. Nechte dál slov, a dělejme každý, co máme dělat!“

19 Tamtéž, s. 164–165.

ných věcech, a následkem toho Vám již nechce psáti.²⁰ Důvodem nespokojenosti J. Golla byla nejen skutečnost, že kniha měla vyjít v rámci „Bibliothéky historické“ jako doplněk k Českému časopisu historickému, ale především již zmíněná domluva týkající se docentury, což připomněl i J. Kalousek: „Protož to činím já, abych Vám uvedl na mysl, co všechno visí na včasném vytištění Paleografie: že měli jsme s Vámi ujednáno, abyste na základě toho spisu se habilitoval za docenta ještě v tomto akademickém roce. Když se to nestane, musíme ohlédnouti se po jiném, aby byl nástupcem p[ana] Emlera na stolicí pomocných věd historických, kteráž tak dlouho již neúčinkuje.“²¹

Odpověď dorazila až za dva týdny, což Friedrich vysvětloval pozdním doručením Kalouskova dopisu, ale zřejmě také „hrál o čas“ a přiznal: „Dokončení Paleografie bude vyžadovati ještě asi 10–14 dní. Mne samotného mrzí, že se věc tato již tak dlouho protahuje, ale již z té příčiny, že jsem chtěl sehnati literaturu, zvláště drobnější, tak úplně, jak to bylo v mých poměrech možno, mnoho času jsem ztratil.“²² Zpoždění vysvětloval i svým dalším zaneprázdněním, ale i dopracováním rukopisu a nesnadným sháněním podkladů nebo zimou, kvůli níž mohl „faksimilovati jen s přestávkami“.²³ Snažil se uvést na pravou míru i informaci, že se při celní prohlídce neztratil kus rukopisu, ale jen poznámky a deset „faksimilií“ („Bylo to tím snáze možno, poněvadž lehký a tenounký papír, na němž byla kreslena, snadno se odvěje.“²⁴) Detailně uvedl, co měl ještě dodat: „Zbývající část rukopisu má obsahovati následující odstavce: 1. Písmo humanistické (již hotovo); 2. Písmo listin papežských a císařských; 3. Tironské noty, Zkratky, Kryptografie. 4. Číslice a znamení kritická. Zbývá tedy psáti ještě vlastně jen tři odstavce, čili přibližně asi dva tiskové archy, což hodlám v naznačené lhůtě učiniti.“²⁵ Zbývající text nakonec obsáhl čtyřicet stran, tedy téměř pětinu z celkového rozsahu knihy (který činil 230 stran). Největším důvodem zpoždění byly nepochybně právě obrazové ukázky, kterých bylo nakonec méně, než G. Friedrich zamýšlel („aby se kniha příliš nezdražila“), přesto vyšší, než původně udával, takže konečný počet je dosti úctyhodný, zahrnuje 110 vyobrazení (včetně tabulky s číslicemi) – a jak již bylo uvedeno, zpracoval je autor sám (kromě tří, které vyhotovil K. Krofta), přičemž navíc bylo „dbáno největší přesnosti“.²⁶

20 Ryantová, M. (ed.): Korespondence Josefa Kalouska, s. 99–100 (č. 12, 26. 2. 1898).

21 Tamtéž.

22 Tamtéž, s. 100–101 (č. 13, 10. 3. 1898).

23 Tamtéž.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž.

26 Friedrich, Gustav: Učebná kniha palaeografie latinské. Praha 1898, s. VII–VIII.

V odpovědi z poloviny března 1898 Kalousek vyjádřil názor, že „pro 10–14 dní nemusí býti zle“, ale připomněl nutnost, aby žádost o habilitaci byla podána o Velikonocích, které v roce 1898 připadly na 10. a 11. dubna.²⁷ Původně se sice domníval, že v době podání žádosti ještě kniha nemusí být dokončena, ale brzy zjistil, že je třeba odevzdat již celou vytištěnou publikaci, přičemž i jemu bylo jasné, že toho nebude možné během krátké doby dosáhnout, i tak ale zdůrazňoval, aby se o habilitaci alespoň začalo jednat ještě v letním semestru.²⁸ K tomu sice snad nakonec došlo, na začátku června již také G. Friedrich (stále ještě pobývajících v Římě) vyjádřil naději, že bude moci Kalouskovi věnovat svou knihu, protože „poslední arch jest již vysázen, a pospíší-li si tiskárna, mohl by býti ještě v tomto témdni vytištěn“.²⁹ K tomu dodal: „Sám sice nejsem spokojen docela se svou knihou – myslím to jistě upřímně – ale přesto doufám, že se mi aspoň potud, pokud chce býti ‚učebnicí‘, podařila tak, že studentstvu našemu bude moci prokazovati vždy jakési služby.“³⁰

Kniha tak nakonec skutečně v roce 1898 vyšla, a to s věnováním prof. Engelbertu Mühlbacherovi, řediteli IÖG, což G. Friedrich zdůvodnil nejen tím, že kniha vznikala většinou v době působení v této instituci, ale i osobní oddaností a úctou, která ho poutala k „milovanému mistru“.³¹ (V. Vojtíšek uvádí, že Friedrich nechtěl vynechat žádnou jeho přednášku, takže např. žádal J. B. Nováka, s nímž bydlel a spal v jedné manželské posteli, aby ho ráno po nějakém večerním popíjení s přáteli za každou cenu vzbudil, což prý „byla neobyčejná práce, ale Friedrich se přece probral a na čtení přispěchal“.³²) S poděkováním ovšem autor nezapomněl ani na prof. Kalouska a další osoby (prof. Čelakovského, prof. Golla a doc. V. Novotného).³³

Na podzim 1898 se pak Gustav Friedrich na základě *Učebné knihy* úspěšně habilitoval a zřejmě ji poté využíval pro výuku paleografie.³⁴ Učebnice vycházela z tehdejšího stavu paleografického bádání a obsahovala jeho shrnutí (v posudku habilitační komise bylo uvedeno, že ve Friedrichově knize paleografie „nemohla [...] založena býti na základech nových“, protože „paleografie je věda dosti hotová

27 Ryantová, M. (ed.): Korespondence Josefa Kalouska, s. 102 (č. 14 – 13. 3. 1898).

28 Tamtéž, s. 102 (č. 15 – 18. 3. 1898).

29 Tamtéž, s. 103 (č. 16 – 7. 6. 1898).

30 Tamtéž.

31 Friedrich, G.: *Učebná kniha*, s. VIII.

32 Vojtíšek, V.: *O Gustavu Friedrichovi*, s. 168.

33 Friedrich, G.: *Učebná kniha*, s. VIII.

34 *O Friedrichových přednáškách o „Paleografii latinské“* detailně Vojtíšek, V.: *O Gustavu Friedrichovi*, s. 222–223.

a ustálená“),³⁵ a tak její záběr sahal po konec středověku, ani kapitola věnovaná „písmu renaissančnímu“ (s. 180–188) nepřekročila konec 15. století. Později hájil Friedrichovu knihu V. Vojtíšek takto: „Friedrich ve své příručce nechtěl razit nové cesty, chtěl shrnout látku vývoje písma, jak ve třech stoletích byla vynesena, zhodnocena, zpracována, a ve formě příručky podal svědectví obdivuhodného výskolení, vědomostí, vlastní pracovitosti a píli získaných, rozhledu a odříkavého i nezlomného zaujetí“.³⁶ Navíc zdůrazňoval, že Friedrichova učebnice nebyla „východiskem v troufalosti“, protože neměl „pohotově odborného spisu“, a tak „místo monografické práce, pro habilitaci obvyklé, nabídl práci, jakou jiní badatelé svůj vývoj končívali“, ale naopak podle něho „Friedrich svým skutkem, nepoměrně těžším a náročivějším – přes tři léta na něm vytrvale pracoval – cestu nezavíral, nýbrž spíše cestu v nové části chtěl otevřít a spolehlivě zabezpečit.“³⁷

Když o dvacet let později G. Friedrich stanul v čele Státní archivní školy, byly už ovšem požadavky na znalost starého písma poněkud odlišné – jak ještě před založením SAŠ konstatoval J. B. Novák v návrhu na zřízení archivního učiliště v Archivu země České v článku *Další úkoly zemského archivu*, publikovaném v roce 1918:³⁸ „Ovšem paleografie pěstovaná na archivní škole musela by si všímat praktických potřeb a nesměla by se dlouho zdržovat u starých písem římských a tzv. písem národních na počátku středověku, nýbrž se věnovat stoleťím rozkvětu středověkého písma od 13. do 15. století, a nezanedbávat ani pozdější písma od renesance až do 19. století. Zběhlost ve čtení písma 16.–18. století je pro našeho archiváře důležitější než znalost merovejských listin, hlavně pro českého historika novější doby. Obtíže, které se v těchto písmech vyskytují, lze překonat jen dlouhodobým cvičením.“ Současně zdůraznil: „Zde by však nešlo jen o paleografická cvičení, ale o získání jazykových vědomostí. Žáci archivní školy by se museli naučit číst jak české, německé a latinské listiny a spisy, tak i diplomatické korespondence italské a francouzské, popřípadě i španělské. Profesor paleografie by se v té věci dohodl s některým úředníkem archivu, který by mohl převzít některá cvičení.“³⁹

V tomto duchu, tedy se zaměřením i na novověké písmo, pak také výuka paleografie v rámci SAŠ probíhala, i když procházela různými změnami – a rozhodně nechyběla ani starší písma, jejichž výuku zajišťoval právě Gustav Friedrich. V I. ročníku I. kursu (1919–1921) se jednalo o předmět „Všeobecná latinská, česká i německá

35 Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 167.

36 Tamtéž.

37 Tamtéž.

38 Novák, Jan Bedřich: *Další úkoly zemského archivu*. Zprávy Zemského archivu 5, 1918, s. 271–312 – viz Kollmann, Josef: *Státní archivní škola v Praze*. SAP 32, 1982, s. 225–303, tam s. 238.

39 Kollmann, J.: *Státní archivní škola v Praze*, s. 238–239.

paleografie“, který zahrnoval teorii i praktická cvičení a bylo mu vyhrazeno po pěti hodinách týdně v obou semestrech I. ročníku (ten byl navíc společný i pro knihovnickou sekci).⁴⁰ Podle původních plánů měla ve druhém ročníku následovat „Paleografická cvičení na pramenech středověkých latinských“, a to v rozsahu čtyř hodin týdně v obou semestrech, a ve třetím ročníku „Paleografická cvičení na pramenech v moderních jazycích“, vyučovaná obousemestrálně tři hodiny týdně.⁴¹ Skutečnost však byla odlišná, protože ve II. ročníku, realizovaném v roce 1920, následovala „Novověká paleografie“, kterou učil právě J. B. Novák, ovšem pouze v zimním semestru a v rozsahu dvě hodiny týdně.⁴² Vysvětlení se nachází v dochovaných úředních dokumentech, kde se uvádí: „Kolegium p[ana] řed[itele] Nováka by podle jeho mínění vyžadovalo sice nejméně tři hodin týdně, ale pro úsporu peněz se navrhuje pro tentokrát zatím dvouhodinové čtení.“⁴³ V souvislosti s tím nastala změna i ve výuce G. Friedricha pro I. ročník, nově označené jako „Středověká paleografie“ – jak prozrazuje dopis z 24. června 1920: „Osnova tohoto ročníku byla pozměněna, aby se jednak ušetřily náklady, jednak aby se účelnějším rozvržením látky dosáhlo dokonalejšího celku. Za tou příčinou se rozhodl podepsaný ředitel svoje letošní pětihodinové kolegium paleografické změnit na čtyřhodinové, a věnuje svá cvičení především středověké paleografii karolinskou reformou písma počínajíc; předchozí dobu probeře v krátkém přehledu a doufá, že tím vyhoví nejlépe našim potřebám.“⁴⁴ Kromě toho byla ale zavedena ještě nepovinná výuka předmětu „Paleografie slovanská a) hlaholská, b) cyrilská, s přehledným úvodem z řecké paleografie“, kterou měl převzít J. Vajs, a to v rozsahu dvou hodin týdně v obou semestrech – což sice sekční šéf MŠANO Zdeněk Wirth navrhl omezit na jednu hodinu, ale ředitel SAŠ to označil za vyloučené s tím, že „vyměřujíc tomuto čtení dvě hodiny celoročně, bylo si ředitelství toho plně vědomo, že samo navrhuje minimální počet hodin, na který bylo možno tento důležitý a úplně nový předmět redukovat.“⁴⁵

Na jaře 1921 vznikl nový „návrh osnovy tříletého kursu vysoké školy archivní a státní zkoušky archivní přednesený na konferenci všech učitelů 8. 4. 1921“, kde

40 Tamtéž, s. 251; AUK, AŠ, inv. č. 195.

41 AUK, AŠ, inv. č. 195.

42 Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 251; AUK, AŠ, inv. č. 195.

43 AUK, AŠ, inv. č. 195.

44 AUK, AŠ, inv. č. 195. J. Kollmann (s. 252) uvádí pro II. kurs (1920–1923) v I. ročníku „latinskou paleografii“, vyučovanou G. Friedrichem v rozsahu čtyř hodin týdně v obou semestrech, výuka novověké paleografie J. B. Nováka ve II. ročníku v přehledu (nedopatřením?) chybí.

45 AUK, AŠ, inv. č. 195 – dopis Z. Wirtha z 20. 7. 1920 a odpověď G. Friedricha z 30. 7. 1920. Nakonec byla 14. 9. 1920 schválena výuka v podobě 4 hodin G. Friedricha v zimním a 4 hodin v letním semestru, 2 hodin J. B. Nováka v zimním semestru a po dvou hodinách J. Vajse v letním a zimním semestru. J. Kollmann zmiňuje „paleografii řeckou a slovanskou“.

výuka středověké paleografie zůstala nezměněna a novověká paleografie již byla zařazena do obou semestrů druhého ročníku. Podle tohoto návrhu probíhala výuka ve III. až VI. kursu (tj. od roku 1922 až do roku 1934): latinská paleografie byla vyučována v obou semestrech prvního ročníku, novověká paleografie v obou semestrech druhého ročníku, latinské paleografii byly vyhrazeny čtyři hodiny týdně, novověké o hodinu méně, latinskou paleografii nadále vyučoval G. Friedrich, novověkou J. B. Novák.⁴⁶ Z paleografie bylo možno psát i závěrečnou domácí písemnou práci, přičemž bylo stanoveno, že se ke zkoušce „předloží kandidátu k opsání jeden český a jeden německý (nebo podle znalostí kandidátových jinojazyčný) kus v originále nebo ve fotografii.“⁴⁷ Latinská i novověká paleografie byla rovněž součástí závěrečné ústní zkoušky – vedle zkoušky z diplomatiky, dějin správy, pramenů československých dějin, základních právních pojmů a hlavních pramenů práva římského, církevního a německého, ústní zkouška se skládala „ve třetím týdnu po skončení zkoušek písemných“.⁴⁸ Nadále snad pokračovala i výuka J. Vajse (kromě zimního semestru roku 1926).⁴⁹ V roce 1925 vznikl i návrh na zřízení na německých kursů, které se ve výuce paleografie ani v její časové dotaci nelišily, latinskou paleografii měl vyučovat (Alois?) Hirsch, německou Gustav Pirchan.⁵⁰ V roce 1929/30 vzhledem k onemocnění J. B. Nováka, který tak nemohl přednášet, převzal výuku novověké paleografie G. Friedrich, v následujícím (VI.) kursu pak František Roubík, tehdy archivář Archivu Ministerstva vnitra, který sám absolvoval Novákovu výuku v prvním kursu SAŠ.⁵¹

K novým změnám došlo na základě návrhů, které předložila 24. února 1933 a 25. dubna 1934 Československá archivní společnost a byly schváleny v září 1934, projeví se pak v následujícím VII. a VIII. kursu (1934–1937, 1937–1940) a znamenaly snížení počtu hodin věnovaných novověké paleografii na dvě hodiny týdně, zatímco výuka středověké paleografie probíhala beze změn.⁵² Stejně omezení postihlo i výuku novověké diplomatiky, což F. Roubík komentoval slovy:

46 AUK, AŠ, inv. č. 195. Viz i Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, zejm. s. 256–257.

47 AUK, AŠ, inv. č. 195.

48 AUK, AŠ, inv. č. 195.

49 AUK, AŠ, inv. č. 195 – učební plány z 28. 7. a 24. 9. 1921; k absenci výuky J. Vajse v zimním semestru roku 1926 inv. č. 197, tam současně o zamýšleném zjednodušení výuky paleografie v prvním ročníku, která ale nakonec proběhla stejně jako dříve.

50 AUK, AŠ, inv. č. 196.

51 AUK, AŠ, inv. č. 197 – dopis z 9. 5. 1930; Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 261, 262, 298 (seznam absolventů I. kursu SAŠ).

52 AUK, AŠ, inv. č. 198 – návrhy České archivní společnosti z 24. 2. 1933 a 25. 4. 1934, zaslané Ministerstvu školství a národní osvěty, schválené 20. 9. 1934; inv. č. 199 a 200 – výuka v VII. a VIII. kursu; ke změnám detailně Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 263–267.

„Při moderní paleografii lze to uznati, při novověké diplomatice však dvě hodiny nestačí.“⁵³ Jedna hodina, ale pouze v zimním semestru, pak přibyla v devátém, válečném kursu (1941–1943); výukou byl nadále pověřen F. Roubík, středověkou paleografií však namísto G. Friedricha převzal Zdeněk Kristen.⁵⁴

Poslední výrazná změna ve výuce paleografie nastala po druhé světové válce: podle návrhu z ledna 1946 byla nejprve v I. ročníku zařazena „cvičení paleografická a epigrafická“, a to v rozsahu dvou hodin týdně v obou semestrech, v říjnu 1946 byla povolena i pro II. ročník, vyučujícím byl Otakar Bauer.⁵⁵ Kromě toho byla ještě do programu zimního semestru pro třetí ročník zařazena přednáška z paleografie Zdeňka Kristena v rozsahu dvou hodin týdně, v letním semestru 1947 však již výuka paleografie neprobíhala.⁵⁶ V listopadu 1947 (tj. na začátku XI. kursu) pak byl přednášením „cvičení paleografických a epigrafických“ pověřen opět Otakar Bauer a vedl ji až do roku 1949.⁵⁷ Již v říjnu 1946 bylo stanoveno, že kromě této výuky museli studenti II. ročníku v zimním semestru povinně absolvovat přednášku V. Vojtíška „O vývoji latinského písma, zvláště v zemích českých“.⁵⁸ Tímto způsobem výuka probíhala v desátém (1945–1948) i jedenáctém (1947–1950) kursu.⁵⁹ Z té doby jsou dochovány i rozvrhy – a z nich je zřejmé, že výuka paleografie probíhala v prostorách Archivu země České, v prvním ročníku X. běhu v pátek od 16 do 18 hod., ve druhém ročníku od 15 do 16 a od 17 do 18 hodin, v XI. běhu v prvním ročníku v zimním semestru od 10:30 do 12 hod., v letním semestru od 13:30 do 15 hod., ve druhém ročníku od 7:30 do 9 hodin.⁶⁰

Zajímavá je otázka, na základě čeho výuka paleografie probíhala. Různé ukázky písma byly získávány po celou dobu existence školy, a to prostřednictvím koupí nebo darů. Dochovaná korespondence prozrazuje, že v roce 1920 věnoval

53 AUK, AŠ, inv. č. 198 – zápis ze schůze profesorského sboru SAŠ z 28. 6. 1933, zachycující i zajímavou diskusi.

54 Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 272.

55 AUK, AŠ, inv. č. 201 – návrh z 31. 1. 1946, žádost o rozšíření výuky „cvičení“ i pro II. ročník z 6. 8. 1946 a povolení MŠANO z 16. 10. 1946; Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 275–276.

56 AUK, AŠ, inv. č. 201 – dopis ze 7. 2. 1947; Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 276.

57 AUK, AŠ, inv. č. 201 – dopis z 5. 11. 1947; pro výuku až do roku 1949 (X. a XI. běh) inv. č. 350–353.

58 AUK, AŠ, inv. č. 356 – dopis z 14. 10. 1946; povinná byla pro II. ročník rovněž další přednáška V. Vojtíška „O listinách českých králů z rodu lucemburského“, kolokvijní vysvědčení z obou těchto přednášek byli studenti povinni předložit na začátku letního semestru. Pro III. ročník byly předepsány ještě další přednášky V. Vojtíška, „O městských listinách a knihách“ a „Genealogie“ – viz inv. č. 357, 360–362; Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 276 (tam i o povinných přednáškách XI. kursu, s. 278).

59 AUK, AŠ, inv. č. 350–353.

60 AUK, AŠ, inv. č. 350–353, v materiálech se však nacházejí určité nejasnosti. Sylaby přednášek (inv. č. 363–365) bohužel ve fondu dnes chybějí.

Historický klub Státní archivní škole 15 snímků Majestátu Rudolfa II.,⁶¹ v roce 1923 Archiv země České nejprve 20 reprodukcí zakládací listiny kapituly vyšehradské z roku 1088 a poté čtyři reprodukce Rudolfova Majestátu,⁶² v roce 1927 zaslal sám ředitel Archivu země České J. B. Novák darem duplikát reprodukce listiny Jana Lucemburského z 1. června 1331, uložené v městském archivu v Trevigliu v Itálii.⁶³ Další dar, ovšem v podobě reprodukcí malířských děl, zaslala např. i firma R. Seelig & Hille v Podmoklech (1936).⁶⁴ V roce 1921 byly pro výuku J. Vajse objednány reprodukce slovanských rukopisů z Knihovny Národního muzea a současně získal tento vyučující dovolení opatřit během své cesty do Jugoslávie „pro sbírky slovanské paleografie fotografické snímky zvláště krásných a cenných památek písemných až do summy 1000 K“, příp. i za cenu vyšší.⁶⁵ Objednávky a koupě nebyly levnou záležitostí: v roce 1923 dodala firma Štenc reprodukce dvou listin (Ferdinanda I. z r. 1528 a Ferdinanda II. z r. 1643) s kopiemi, a to za celkovou částku 1542,24 K,⁶⁶ o rok později bylo díky československému vyslanectví v Rakousku získáno z národní knihovny ve Vídni 16 kopií jedné strany autobiografie Karla IV., a to za 38 tis. rakouských korun.⁶⁷ V prosinci 1944 nabídla paní Marie Kořínková Státní archivní škole ke koupi 13 negativů „snímků různých listin XII. až XIV. stol.“ (včetně reprodukcí rukopisů) z pozůstalosti po jejím strýci G. Friedrichovi, které byly po dohodě s prof. Vojtíškem skutečně zakoupeny.⁶⁸ Ukázky pořizovali i sami vyučující, zejména F. Roubík, a zřejmě jich nebylo zcela zanedbatelné množství a byly různorodé – nechyběly mezi nimi autentiky, ukázky z Gumpoldova (Wolfenbüttelského) rukopisu, z kvaternu desk zemských, pardubického urbáře, přibyslavské pozemkové knihy nebo šifrovaného dopisu, autografy Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic nebo Karla staršího ze Žerotína, ukázky středověkého písma, italského kancelářského písma, apod.⁶⁹ Reprodukce

61 AUK, AŠ, inv. č. 887 – dopis jednatele Historického klubu J. Kazimoura ze 6. 2. 1920.

62 AUK, AŠ, inv. č. 889 – dopisy z 9. 10. 1923 a 14. 11. 1923.

63 AUK, AŠ, inv. č. 890 – dopis J. B. Nováka z 6. 9. 1927, příjem daru byl potvrzen 24. 9. 1927.

64 AUK, AŠ, inv. č. 891 – dopis ze 7. 8. 1936.

65 AUK, AŠ, inv. č. 893 – dopisy z 22. 1. 1921 a z 9. 6. 1921.

66 AUK, AŠ, inv. č. 893 – dopis z 20. 3. 1923.

67 AUK, AŠ, inv. č. 893 – dopisy z 19. 7. a 7. 8. 1924 (kdy kopie dorazily do SAŠ).

68 AUK, AŠ, inv. č. 895 – dopis ze 27. 12. 1944 (jednalo se o snímky listin z 11. 4. 1144, z 6. 5. 1187, z dubna 1211, z roku 1215, dvou listin z roku 1222, listiny z 16. 12. 1222, z roku 1635, ze září 1240, z 28. 12. 1243 a ze 7. 4. 1397, a dále o snímky z hradištsko-opatovických análů; za vše bylo vyplaceno 400 K). Současně V. Vojtíšek zasilal (v únoru 1940) do Státní archivní školy ukázky, „které byly nalezeny v kabinetu pomocných věd historických university Karlovy“ (AUK, AŠ, inv. č. 898), stejně tak poslal Steffensovu *Lateinische Paleographie*.

69 AUK, AŠ, inv. č. 896, 899 (viz níže pozn. č. 74).

ovšem byly získávány nejen pro výuku paleografie – v roce 1921 se např. obracel G. Friedrich na K. Kroftu jakožto vyslance u Svatého stolce s prosbou o obstarání snímků nunciatur pro přednášku z moderní diplomatiky.⁷⁰ Na získávání reprodukcí byly přidělovány i různé dotace, a to i v době okupace, kdy ministerstvo poskytlo v letech 1942 a 1943 poměrně vysoké částky.⁷¹ Obstarávání ukázek je doloženo i v poválečných letech.⁷² Ukázky byly také zapůjčovány – na přelomu let 1948/49 tak proběhla zápůjčka, o kterou „pro posluchače archivního studia“ požádala dr. Sáša Dušková z tehdejšího Semináře paleografie a diplomatiky Filosofické fakulty Masarykovy university,⁷³ v říjnu 1949 byly zapůjčeny F. Roubíkovi jako řediteli Státního ústavu historického ukázky, které „dal poříditi pro přednášky o novověké paleografii“, v únoru 1951 pak F. Roubík žádal o zapůjčení „ukázek písem“ již „pro cvičení z novověké paleografie na archivním studiu při filosofické fakultě Karlovy university“.⁷⁴

Přes různé změny lze konstatovat, že paleografii bylo v rámci výuky na SAŠ věnováno poměrně nemálo prostoru, přičemž nebyla zanedbávána ani paleografie novověká. Není přitom jasné, zda výuka neprobíhala i na základě originálních archiválií, nebo pouze ukázek, které byly z různých zdrojů a různými způsoby získávány po celou dobu existence školy.

70 AUK, AŠ, inv. č. 893 – dopis z 13. 10. 1921.

71 AUK, AŠ, inv. č. 894, 900 (dotace 1942), 902 (mimořádná dotace 1942), 903.

72 AUK, AŠ, inv. č. 896 (1947), 897 (1949), 901 (dotace 1946), 904 (1946); ani v tomto případě se nejednalo jen o ukázky k výuce paleografie – v roce 1949 tak byly např. objednaný ukázky „z rukopisů českých kronik pro cvičení o pramenech dějin českých“, a to z životopisu Karla IV. a z kroniky Jana Marignoly.

73 AUK, AŠ, inv. č. 899 – dopisy z 29. 10. 1948 (žádost), 3. 11. 1948 (příjem) a 8. 3. 1949 (vrácení), jednalo se o zapůjčení 7 exemplářů publikace Otto Clemena, *Handschriftproben aus der Reformationszeit*. I. Zwickau 1911.

74 AUK, AŠ, inv. č. 899 – dopisy z 24. 10. 1949 (žádost), 6. 4. 1950 (vrácení) a 20. 2. 1951 (mezi zapůjčenými ukázkami byly také italské ukázky, šifrovaný dopis a autografy Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic a Karla staršího ze Žerotína), o „ještě některé ukázky kancelářského písma“ žádal F. Roubík 17. 3. 1951. V odpovědi tajemníka SAŠ z téhož dne bylo uvedeno upozornění, že F. Roubík dosud nezaslal „revers na 570 (pětsedmdesát) kusů ukázek písma a písemností“.

Příloha

Přehled výuky paleografie v Státní archivní škole:

Kurs	I. ročník	II. ročník
I. (1919–1921)	Všeobecná latinská, česká i německá paleografie (teorie a praktická cvičení) 5 hod. T/ZS + 5 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS J. B. Novák
II. (1920–1923)	Středověká paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS J. B. Novák Paleografie slovanská (hlaholská, cyrilská), s přehledným úvodem z řecké paleografie (= nepovinné) 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS J. Vajs
III. (1922–1925)	Latinská paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 3 hod. T/ZS + 3 hod. T/LS J. B. Novák Paleografie řecká a slovanská 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS (= nepovinné) J. Vajs
IV. (1924–1927)	Latinská paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 3 hod. T/ZS + 3 hod. T/LS J. B. Novák
V. (1928–1931)	Latinská paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 3 hod. T/ZS + 3 hod. T/LS G. Friedrich
VI. (1931–1934)	Latinská paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 3 hod. T/ZS + 3 hod. T/LS F. Roubík
VII. (1934–1937)	Středověká paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS F. Roubík
VIII. (1937–1940)	Středověká paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS F. Roubík

IX. (1941–1943)	Středověká paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS Z. Kristen	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS F. Roubík
X. (1945–1948)	Cvičení paleografická a epigrafická 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS O. Bauer	Cvičení paleografická a epigrafická 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS O. Bauer
XI. (1947–1950)	Cvičení paleografická a epigrafická 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS O. Bauer	Cvičení paleografická a epigrafická 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS O. Bauer

(T = týdně, ZS = zimní semestr, LS = letní semestr)

Gustav Friedrich, sein Lehrbuch der lateinischen Paläographie und der Paläographie-Unterricht an der Staatlichen Archivschule

Der Beitrag besteht aus zwei Teilen. Der erste Teil enthält Informationen zur Vorbereitung der Herausgabe von Gustav Friedrichs Lehrbuch der lateinischen Paläographie (*Učebná kniha palaeografie latinské*) und basiert vor allem auf der Korrespondenz mit dem Historiker Josef Kalousek. Gustav Friedrich begann 1894, während seines Aufenthalts in Wien, die Arbeit an seinem Buch. In der Korrespondenz mit Kalousek wurde das Buch im November 1896 erwähnt, und einige Monate später stellte die Tschechische Akademie der Wissenschaften und Künste 400 Gold für dessen Veröffentlichung bereit. Das Buch, das eine wichtige Rolle bei Friedrichs Habilitation im Fach historische Hilfswissenschaften an der Philosophischen Fakultät der Universität Prag spielte, sollte ursprünglich im selben Jahr veröffentlicht werden, wurde jedoch erst 1898 publiziert. Zur Verzögerung kam es in Folge eines Aufenthalts Friedrichs in Rom sowie der Tatsache, dass der Autor selbst für Zeichnungen für das Bildmaterial sorgte. Noch 1898 wurde Friedrichs Habilitation auf der Grundlage des Buches erfolgreich abgeschlossen, und sein Buch wurde später beim Paläographie-Unterricht an der Universität genutzt.

Der zweite Teil des Beitrags ist dem Paläographie-Unterricht an der Staatlichen Archivschule und dessen Veränderungen gewidmet. Neben der mittelalterlichen Paläographie schenkte man von Anfang auch der Paläographie der Neuzeit Aufmerksamkeit, diese bekam im Unterricht allerdings weniger Raum. Als Lehrer wirkten dort G. Friedrich und J. B. Novák, der 1931 durch F. Roubík abgelöst wurde. Darüber hinaus wurde die slawische und griechische Paläographie als Wahlfach angeboten und von J. Vajs unterrichtet. In der Nachkriegszeit fand der Unterricht in einem geringeren Umfang und in Form von „paläografischen und epigraphischen Übungen“ unter der Leitung von O. Bauer statt. Der Beitrag befasst sich auch mit der Frage, wie Schriftbeispiele erlangt wurden.

Gustav Friedrich, his *Učebná kniha palaeografie latinské* and Teaching of Palaeography at the State Archival School

The contribution consists of two parts. The first part deals with information about preparation for issuing the book by Gustav Friedrich: *Učebná kniha palaeografie latinské* (Textbook of Latin Palaeography), especially on the correspondence with historian Josef Kalousek. Gustav Friedrich had begun to work on the book during his stay in Vienna in 1894, in November 1896 the book was mentioned in the correspondence with Josef Kalousek, and a few months later, the Czech Academy of Sciences and Art granted a sum of 400 guildens for its publishing. The book, which played an important role in Gustav Friedrich's habilitation for the branch of auxiliary sciences of history at the Philosophical Faculty of Prague University and should have been issued in the same year, finally appeared in 1898. The delay was

caused by Gustav Friedrich's stay in Rome and that the author himself prepared pen-and-ink drawings of pictorial samples. Later the book was used for teaching palaeography at the university.

The second part of the contribution is devoted to a palaeography teaching during the existence of the State Archival School and its changes. Besides medieval palaeography, since the beginning attention was paid to a modern palaeography though less, the teachers there were Gustav Friedrich and J. B. Novák exchanged by F. Roubík in 1931. Slavonic and Greek palaeography were non-compulsory subjects taught by J. Vajs. Teaching of palaeography in the post-war courses was restricted and as "training in palaeography and epigraphy" led by O. Bauer. The contribution also deals with the problem of gaining palaeographic samples.

**OSOBNOSTI ARCHIVNICTVÍ
A POMOCNÝCH VĚD
HISTORICKÝCH.
UČITELÉ ABSOLVENTI STÁTNÍ
ARCHIVNÍ ŠKOLY**

